

Душко В. Певуља¹
Универзитет у Бањој Луци
Филолошки факултет

УДК 821.163.41.09 Орфелин, З.
DOI: 10.7251/FNR1920022P
Оригинални научни рад

ПРЕТЕЧА ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА

Тихомир Остојић о Захарији Орфелину

У раду се разматрају прилози књижевног историчара Тихомира Остојића посвећени животу и дјелу Захарије Орфелина. Поред радова који тематизују различите аспекте дјела овог разноврсног ствараоца, посебна пажња посвећена је Остојићевој књизи *Захарија Орфелин: животи и рад му*, која представља крунисање његовог вишегодишњег бављења најзначајнијим претходником Доситеја Обрадовића. Књигу којом је синтетизовао истраживање Орфелиновог дјела, Остојић није објавио за живота, па је то након његове смрти учинио историчар Владимир Ђоровић. Остојићева књига о Орфелину ни данас није изгубила значај, док је све оно што је овај књижевни историчар написао о приређивачу *Славено-српској маџазина* незамјениво за познавање његовога стваралачког лика. Остојићева истраживања Орфелиновог рада гранају се у више смјерова, у чијим средиштима су следећа питања: утврђивање ауторства поводом дјела која Орфелин није потписао, трагање за узорима на које се угледао и изворима које је користио, освјетљавање књижевних особина Орфелина као писца те одређивање његовог књижевноисторијског статуса.

Кључне ријечи: Захарија Орфелин, Тихомир Остојић, књижевноисторијски статус, извори и узорци, православно просвјетитељство.

¹ dusko.pevulja@flf.unibl.org

Своје вишегодишње бављење животом и дјелом Захарије Орфелина², кога је сматрао најзначајнијим претходником Доситеја Обрадовића, књижевни историчар Тихомир Остојић је очигледно био намјеран да крунише књигом о овом свестраном ствараоцу. Иако је највећим дијелом њен текст био завршио, за живота је није штампао. У своје раном програмском тексту под насловом „Препорођај наше књижевности“ (Уп. Остојић, 1896), Тихомир Остојић је оцртао линију својих потоњих књижевноисторијских истраживања, коју је слиједио током читавог раднога вијека. Та путања, у најдубљем културолошком смислу, у Остојићевој књижевноисторијској оптици била је одређена сагледавањем препорода код српског народа, како је у наслову нареченог рада и истакнуто. Остојић је засновао и властиту књижевну историју према чијој концепцији преддоситејевска књижевност и дјело Доситеја Обрадовића припадају средњем добу српске књижевности³, док завршним стадијумом „препорођаја“, рјешавањем питања књижевног језика у првим деценијама деветнаестог вијека, започиње нова српска књижевност. Према тој визији настајале су и најзначајније књиге Тихомира Остојића. Најприје је објавио синтетички приказ српске књижевности преддоситејевског периода, књигу под насловом *Српска књижевност и Велике сеобе до Доситеја Обрадовића* (Уп. Остојић, 1905). Слиједи најобимније Остојићево дјело, монографија *Доситеј Обрадовић у Хојову* (Уп. Остојић, 1907). Исте године у *Лешојису Машице српске* објављује студију о Јовану Стерији Поповићу кога назива „првим модерним српским писцем“ (Остојић, 1907, стр. 12). Бранка Радичевића је сматрао зачетником модерне српске поезије, а књигу *Студије о Бранку Радичевићу* штампаће 1918. године (Уп. Остојић, 1918). Остојићев књижевноисторијски рад природно је тежио ка синтези цјелокупне српске књижевности. Скраћену, рукописну варијанту те књиге објавио је 1911. године, а интегрално издање ове незавршене *Историје српске књижевности*, послје ауторове смрти, објавио је Владимир Ђоровић.

² Овај рад објављујемо поводом 250 година од штампања првог српског књижевног часописа, *Славено-српског маџазина*, чији је уредник био Захарија Орфелин. Објављен у Венецији 1768. године, као једно од првих дјела насталих на славеносрпском језику, часопис је на савремени српски језик преведен 2018. године и објављен у Бањој Луци у издању Центра за српске студије. *Славено-српски маџазин* је превео Боривој Чалић, а приредио Душко Певуља (Уп. ССМ 2018).

³ Према своје периодизацијском концепту, Остојић овако описује средње доба српске књижевности: „Развија се од краја XV до почетка XIX в. у крајевима који нису потпали под Турке или који су се временом ослободили турске власти. Књижевност стоји у главном под утицајем Запада, има световни или просветни карактер и писана је на дијалекту свога краја.“ (Остојић, 1923, стр. 12).

Књигу Тихомира Остојића *Захарија Орфелин: живої и рад му* приредио је за штампу Владимир Ђоровић, који је поводом свог приређивачког посла, на њеном почетку, написао кратку, али веома важну напомену. Ђоровић пише да му је рукопис ове књиге, тада „упола готове“, аутор показивао још 1908. године. Заузет многобројним другим пословима, књигу, ипак, до краја живота није успио да заврши. Остојићев пријатељ и колега, Владимир Ђоровић наводи и највјероватније разлоге због којих је дјело остало у рукопису. То су, прије свега, Остојићева одговорност и научна озбиљност. Током истраживачког рада на књизи о Орфелину отварала су се нова важна питања на која је релевантне одговоре било могуће дати само новим истраживањима, за која Остојић, нарочито послјије доласка на мјесто првог секретара Матице српске, очигледно није имао времена. С друге стране, приређивач напомиње да је рукопис овог дјела „у четири петине био готов и преписан за штампу“ (Ђоровић, 1923, стр. 5). У Остојићевој заоставштини налазиле су се и многе његове биљешке којима је ову књигу требало допунити. Ђоровић савјесно набраја који су дијелови Остојићеве књиге били потпуно завршени, а које је он, на основу недовршених рукописних фрагмената, састављао. Велики зналац у овој врсти послова, Владимир Ђоровић добро учова да дио књиге о *Славено-српском маџазину*, иако је био преписан и спремљен за штампу, ипак није садржавао све оно што је Остојић имао да каже о овој публикацији, чији је значај у више наврата истицао. Поглавље о најважнијем Орфелиновом дјелу, књизи о Петру Великом, такође је остало недорађено, с тим да је његову другу половину било неопходно само стилски дотјерати и унеколико садржински допунити, што значи да је истраживачки дио посла био потпуно завршен. Коначно, Ђоровић велики недостатак књиге *Захарија Орфелин: живої и рад му* види и у томе што Остојић није успио да напише њено посљедње поглавље и завршни суд о Орфелину (Ђоровић, 1923, стр. 6).

Тихомир Остојић у приступу монографији *Захарија Орфелин: живої и рад му* истиче да је Орфелинов значај за српску књижевност и културу увидио радећи на својој првој књизи, *Српској књижевности од Велике сеобе до Досићеја Обрадовића* (1905), у којој се о различитим његовим дјелима говори у неколико поглавља. Он је и једини аутор од православних Срба са подручја јужне Угарске коме је у књизи посвећена посебна цјелина. Укратко, Захарија Орфелин је најзначајнији аутор оног периода српске књижевности који обухвата поменута Остојићева књига. То је био несумњиво један од главних разлога који је опредјелио овог књижевног историчара да напише књигу о овом специфичном писцу. Други, ништа мање важан подстицај садржан је у чињеници што је овај аутор у првој деценији двадесетог вијека – периоду када Остојић ради

на књизи о Орфелину – био практично заборављен. Његова дјела, осим неких која нису имала књижевни него практични карактер (*Вечни календар* – 1789. и 1819, *Искусни поодрумар* – 1808, 1874, 1885), у деветнаестом вијеку нису прештампована.

На почетку књиге *Захарија Орфелин: животи и рад му*, Тихомир Остојић сучељава два потпуно опречна суда савременика о овом писцу: Кирила Живковића, који за њега каже да га „за учена човека нико не цени“, и Доситеја Обрадовића, који у својој *Еџици* исписује чувене и послије много пута цитиране ријечи: „Захарије Орфелина име неће међу родом нашим заборавити се“ (Остојић, 1923, стр. 8). Већ у уводном поглављу, под насловом „Приступ“, аутор каже да је његова намјера да укаже на значај овог неоправдано заборављеног писца у српској културној и књижевној историји и тим поводом износи веома одређене афирмативне оцјене о њему:

„Орфелин је главни књижевник првога периода српске књижевности XVIII века, главни представник рускога правца у поезији. У исти мах он је први просветитељ XVIII века, могли бисмо га назвати у просветитељству претечом Доситејевим. Као резач, као историк, писац школских књига и популаризатор науке, а нарочито као први наш журналист, он је знаменита појава XVIII века. И количином дела и напредношћу мисли он иде међу истакнуте писце наше историје књижевности.“ (Остојић, 1923, стр. 8).

Орфелинов статус у српској књижевној и културној историји био је у изразитом нескладу у односу на његов значај: „Он је први изразити тип нашег европског књижевника, први отворен западњак али са скроз православним духом“ (Остојић, 1923, стр. 9). Остојић износи веома убједљиве разлоге који су условили ову спрегу означену одређењем *православно просвјетитељство*. У једном времену у којем је српски народ обазриво трагао за новим духовним оријентирима, ни Орфелин у својој европској оријентацији није смио да иде предалеко. Његова водиља у том, за ондашње српске прилике новом усмјерењу, било је „руско православно западњаштво“. Управо та, руском културом посредована веза са европском културном оријентацијом, умногоме је утицала на Орфелинову просвјетитељску платформу. Срби су на подручју Аустрије живјели у држави која је и сама почивала на претпоставкама западне културе, што је омогућавало да та веза са Европом буде конкретнија, непосреднија и изразитија. Главни представник тих стремљења, онај у чијој ће сјенци бити Орфелин, а који је био његов велики поштовалац, јесте Доситеј Обрадо-

вић. И поред сличности између њихових стремљења, међу њима постоје велике разлике. Доситејево западно просвјетитељство било је наглашено секуларно и антитрадиционалистичко, што је, у поређењу са Орфелиновим настојањима, разумљиво када се узме у обзир Доситејево животно искуство, лектира, непосредни узори и „гашење монашког заноса“.

Како се радило о готово заборављеном писцу, Остојић у својој књизи најприје критички сагледава дотадашњу литературу о Орфелину. Године 1776, дакле, још за вријеме ауторова живота, у лексикону угарских писаца, у којем су своје мјесто добили и православни Срби, Алексиус Хорањи је објавио Орфелинову биографију (Хорањи, 2001, стр. 495). Ова биографија значајна је због тога што је њен састављач податке о Орфелину очигледно добио од самог аутора (прецизност неких појединости, које потоњи истраживачи нису оспорили, сматра Остојић, не могу се другачије објаснити) и што се у њој налазе подаци који се ни у једном другом извору не могу наћи. У Хорањијевој биографској биљешци нису наведени само наслови објављених Орфелинових дјела него и оних која су за штампу била припремљена. Орфелинова биографија, по свему судећи значајно ослоњена на податке из Хорањијеве књиге, налази се и у лексикону аустријских писаца, чији је састављач био Игњат Де-Лука. Овај лексикон не доноси ништа ново о Орфелину, а да су подаци о њему преузети од Хорањија види се и по понављању грешака које се налазе код овог аутора, а то су године штампања *Маџазина* и *Житија Петра Великог*. Након двојице наведених аутора, о Орфелину у лајпцишком журналу пише и Ф. К. Алтер. Он доноси приказ *Вечног календара* (што значи да приступ писцу није искључиво биографско-библиографски) и критикује Хорањија што ово дјело није навео у Орфелиновој библиографији. Јозеф Добровски 1845. године изриче вриједносни суд о Орфелину и каже да се овај писац од 1764. године у српској књижевности „истакао испред других“. Остојић наводи и друге ауторе који у првој половини деветнаестог вијека, различитим поводима, помињу Орфелина, посебно наглашавајући: „Нико није краће ни дубље изразио значај Орфелинов него Доситеј“ (Остојић, 1923, стр. 13).

Најзначајније што је о Орфелину писано послје Хорањија, према Остојићу, налази се у Шафариковој *Историји српске књижевности* из 1865. године. Раније познатим подацима Шафарик је додао библиографски опис Орфелинових дјела. Међутим, ни Шафарик није подробније проучавао та дјела те, према Остојићу, Орфелину није дао оно мјесто које у историји српске књижевности заслужује, упркос чињеници да почетак нове књижевности везује управо за његово име (Шафарик, 2004, стр. 289).

Стојан Новаковић у својој *Историји српске књижевности* о Орфелину изриче веома неповољан суд, који ће, тврди Остојић, и код других историчара српске књижевности друге половине деветнаестог вијека одредити однос према овом писцу. Као један од најважнијих доприноса проучавању Захарије Орфелина у другој половини деветнаестог вијека, Остојић издваја рад Димитрија Руварца под насловом „Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта“, који, уз све методолошке слабости, доноси нове податке о Орфелиновим породичним односима, нека његова писма и састав Кирила Живковића под насловом *Возражение*. Ипак, најзначајнији и „најзаокругљенији“ приказ Орфелиновог опуса налази се у Скерлићевој књизи *Српска књижевност у XVIII веку*. Иако Скерлић углавном тачно одређује ауторов значај за српску књижевност осамнаестог вијека, Остојић уочава неколике нетачности у неким појединостима које се, и код њега као и код ранијих аутора који су писали о Орфелину, јављају услед недостатка властитих архивских истраживања⁴.

Као позитивистички оријентисан истраживач који се ослања на изворе и провјерене чињенице, Остојић сматра да је главни недостатак литературе о Орфелину „оскудица детаљних студија, заснованих на властитим ауторским проучавањима његових дјела“. Тој оскудици, као и одређивању значаја Захарије Орфелина у историји српске књижевности, битно је допринијела потешкоћа око вјеродостојног утврђивања његовог ауторства анонимно објављених дјела.

Своју студију о Орфелину Остојић је писао служећи се постојећом литературом о њему, али и на основу властитих архивских истраживања. У Митрополитској архиви и библиотеци у Карловцима аутор је дошао до докумената који свједоче о Орфелину, затим до аката и протокола које је овај писао те до грамата које је цртао и сликао. Остојић наводи да је

⁴ У завршетку Орфелиновог портрета у књижевноисторијској синтези *Српска књижевност у XVIII веку*, Јован Скерлић пише: „Делатност Захарије Орфелина у српској књижевности је разнострана и плодна, и он је готово испуњавао три деценије наше тадашње књижевности. Многострук, обилан и плодан таленат, он се огледао на неколико поља, задовољавајући тако многобројне и разнородне духовне потребе српскога друштва онога времена. Он је посредан писац између старије богословске и нове просветитељске књижевности. Иако је, бројно узев, више радио на богословској и обредној књижевности, ипак је његов рад на световној и просветној књижевности много важнији. Он је први српски писац који се почиње служити грађанском азбуком. На неких петнаест година пре Доситеја Обрадовића, онда када се овај тек ломио по свету и тек учио, Орфелин је почео, иако скривен анониматом проповедати нове рационалистичке идеје [...] Он први код Срба почиње проповедање карактеристичних идеја XVIII века, и може се рећи да XVIII век, узет као цео један идејни покрет, почиње од 1768, од Орфелиновог предговора-манифеста у *Славено-српском магазину*“ (Скерлић, 1966, стр. 238).

вршио истраживања у Матичиној и гимназијској библиотеци у Новом Саду, Народној библиотеци у Београду те Дворској библиотеци у Бечу. И поред уложених истраживачких напора на различитим странама, овај предани научник није успио доћи до свих Орфелинових књига, што је вјероватно један од разлога због чега за живота није штампао ову монографију.

Радећи књигу о Орфелину, Остојић је објединио биографски, историјскокњижевни, културноисторијски и компаративни метод. Биографским методом, заснованим на властитим сазнањима, аутор се служио да би освијетлио најважније детаље из Орфелиновог живота и сачинио његову библиографију. Историјскокњижевни и културноисторијски приступ примјењивани су паралелно, са намјером да се Орфелинов статус у српској књижевности и култури утврди анализом његових дјела и разматрањем духовног контекста у којем су та дјела настајала. Коначно, компаративни метод Остојић је примјењивао са намјером да се Орфелинова дјела што потпуније и адекватније прикажу, нарочито у односу на предлошке које је аутор консултовао и на које се угледао.

Орфелинова биографија је претежнијим дијелом непозната; главни моменти и „обрти“ из његовог живота, оно до чега је Остојић највише држао, такође су прилично магловити. Тако је првих 25 година живота овога писца, „врло важних у развоју сваке индивидуе“, потпуно непознато. Први траг о њему налази се у биљешци на књизи из његове библиотеке исписаној 1751. године. Оно што Остојић поуздано утврђује на основу архивских података јесте да је Орфелин од 1757. до 1762. био секретар митрополита Ненадовића у Карловцима. Да је неко вријеме морао бити и учитељ, Остојић закључује по школским књигама које је састављао, а из којих се види „да је познавао педагошку литературу немачку и методику основне наставе“ (Остојић, 1923, стр. 21).

Један од важнијих периода у животу овог свестраног аутора јесте боравак у Венецији и рад у штампарији Димитрија Теодосија, у којој су од 1758. године штампане српске књиге. Најплоднији период ове штампарије на објављивању српских књига Остојић управо везује за Орфелинов уреднички и коректорски рад у њој. У доба полета Теодосијеве штампарије, Орфелин у њој штампа већину својих дјела: *Лајтински буквар*, *Лајтинску грамаишку*, *Словенски буквар*, *Календар* за 1767. годину те *Славено-српски маџазин*. Са поузданошћу се, вели Остојић, може тврдити да је Орфелин у Венецији провео свега двије године, по свему судећи 1764. и 1765. Од 1770. Орфелин најчешће пребива у Карловцима. Од 1783. до 1784. године борави у Бечу као коректор Курцбекове штампарије, одакле се због болести преселио у Нови Сад, гдје је и умро годину дана касније (1785).

Како о Орфелиновом поријеклу и породици нема никаквих података, истраживаче је привукло његово необично презиме. Тим питањем бавио се и Остојић. Он одбацује тезу бечког професора Алтера, изнесену у приказу *Вечној календара*, према којој је презиме Орфелин, које је срасло уз Захаријево име, настало од грчких митских пјевача Orpheusa и Linusa. Остојић сматра да ће најприје бити да је Орфелин, пошто је изучио резачки занат, позајмио своје књижевно презиме од француског резача Orfelina, са којим се сусрео у једном каталогу француских умјетника.

Захарија Орфелин био је потпуно самоук. То најбоље потврђују његове ријечи из предговора *Житија Петра Великог*: „Каквих школа има у српским земљама свако зна, дакле нисам ни ја бољи. Једно само читање књига било је мени и академија и наука“ (Орфелин, 1970, стр. 24). Међутим, критички примјећује Орфелинов биограф, избор књига и њихов број у Карловцима нису били нимало импозантни.

Када се има у виду овакав духовни контекст, онда је природно што је Остојића занимало одакле су дошла Орфелинова интересовања за идеје којих у његовој средини није било ни у знацима. Био је принуђен да се ослања на претпоставке: „Неко је морао у његовој души креснути ватру, јер он се не задовољава црквеним књигама ни са делима руског схоластичког богословља, која су онда била доста распрострањена у нашим манастирима и епископским резиденцијама. Он је набављао сам књиге, већином немачке, и дошао је тако до знања која онда није ниједан православни Србин имао, и до мисли које су се ондашњим вођама српског друштва могле чинити јеретичне“ (Остојић, 1923, стр. 38).

За освјетљавање Орфелиновог духовног и стваралачког лика од пресудног значаја је његова библиотека.⁵ Остојић тематски разврстава књи-

⁵ Остојић је био први аутор који је описао Орфелинову библиотеку и скренуо пажњу на њен значај не само за њеног власника, већ за укупни културни контекст српске културе од педесетих до осамдесетих година осамнаестог вијека. Судбина ове библиотеке умногоме је подударна са судбином Захарије Орфелина. Према ономе што се данас поуздано зна, ова вишеструко вриједна збирка чувана је у Митрополитској библиотеци у Сремским Карловцима до Другог свјетског рата, када је усташка војска запљењује и преноси у Загреб. У том *премјештању* „нестало је 11 књига из Орфелинове и већи број књига из осталог фонда Патријаршијске библиотеке“ (Ђирковић, 2013, стр. 48). Орфелинова библиотека враћена је 1946. године у Београд, гдје се и данас налази у Патријаршијској библиотеци. Библиографски попис Орфелинове библиотеке сачинила је Сњежана Ђирковић. Према њеној евиденцији Орфелинова библиотека данас има 140 библиографских јединица (138 монографија и двије серијске публикације). Ова педантна ауторка чак је разврстала књиге према областима. Инвентура која нам открива структуру ове збирке изгледа овако: Теологија – 43; Историја – 32; Медицина – 13; Ботаника – 6; Умјетност – 6; Астро-

ге из Орфелинове библиотеке и закључује: „Богословље, дакле, у овој нашој библиотеци 18. века ако не доминира одлично а оно релативно претеже. На западу међу интелигенцијом, истина, богословска питања не уживају више онај интерес који су имала у пређашњим вековима али се на богословљу још много ради (...) Орфелин је у детињству јамачно васпитан у православном духу. Он је, истина, марљивом студијом успио да прекорачи онај хоризонт који је захватио поглед ондашњег књижевног Србина, те је ушао у историју, филологику, па чак и у природне науке, али је он до краја живота сачувао интерес за теологију“ (Остојић, 1923, стр. 40).

Један од најважнијих периода у животу Захарије Орфелина – онај коме Остојић посвећује и највише пажње – јесте петогодишња служба на мјесту митрополитовог секретара („канцелисте“) у Карловцима. Овај град ће, са мањим или већим прекидима, од 1757. године бити трајно боравиште Орфелиново. (Већ у ово доба овај свестрани човјек умије калиграфски писати, цртати, резати у бакру; гдје је све ове занате изучио, Остојић не може поуздано утврдити; он претпоставља да је то једино могло бити у Бечу.) Долазак у Карловце, сматра Остојић, у сједиште митрополије, средиште ондашњих културних тежњи српског народа те под окриље чувеног и поштованог митрополита Ненадовића, Орфелин је морао схватити као унапређење. Остојић доста простора посвећује проучавању митрополитове библиотеке, посредно се бавећи културним приликама и духовним тежњама српског друштва половином осамнаестог вијека. Сумарно гледајући, у митрополитовој књижници доминира „дух руског схоластичког богословља“.

Остојић посебно наглашава да је Орфелину боравак у Карловцима, на мјесту митрополитовог секретара, омогућио да боље упозна тадашњу српску интелигенцију, вишу јерархију и уопште положај српског народа након Велике сеобе. Орфелиново виђење свега тога добило је свој снажан пјеснички израз и сугестивну сублимацију у пјесми „Плач Србији“, коју је 1761. године анонимно штампао у Венецији.

Петогодишња служба код митрополита Ненадовића, са платом као сталним приходом, подразумијевала је и период Орфелинове материјалне збринутости. Након 1762. године, па све до краја живота, уз повремене изузетке, када се чинило да је на видику сређивање финансијских прилика, Орфелина као каква злехуда коб прате оскудица и немаштина. Поред тога, његово здравље је све лошије. О том посљедњем

номија – 6; Библиографија – 4; Педагогија – 3; Географија – 3; Физика – 2; Часописи – 2; Право – 2; Књижевност – 1; Статистика – 1 и Нумизматика – 1 (Ђирковић, 2013, стр. 50).

чину Орфелинове животне драме, реконструисане доста увјерљиво и са упечатљивим појединостима из његових сачуваних писама, Остојић пише у поглављу под метафоричким насловом „У драми живота“.

Код специфичних писаца какав је био Орфелин, утврђивање библиографије намеће се као један од главних истраживачких задатака, неопходних за разумјевање његовог духовног портрета. Већину својих дјела он је штампао анонимно, док је код неких намјерно мистификовао ауторство, што је истраживаче наводило на погрешне трагове. У рецепцији његовог опуса, питање ауторства појединих дјела једновремено је једно од најважнијих и најзанимљивијих. Сложеност и захтјевност тог трагачког изазова убједљиво илуструје сљедећа чињеница: чак ни један тако поуздан истраживач и познавалац Орфелиновог дјела, какав је био Тихомир Остојић, није успио доћи до свих његових објављених књига.

„Орфелин је почео своју књижевну каријеру поезијом, прешао је затим на школску књижевност, латио се онда већих књижевних предузећа, а завршио је рад са популарним и практичним економским делима“ (Остојић, 1923, стр. 79). Први Орфелинов књижевни рад је пјесма поводом устоличења Мојсеја Путника на катедру бачких епископа 1757. године. У првим годинама своје службе код митрополита Ненадовића у Карловцима, Орфелиновим трудом, из његове бакарне типографије изашле су три књижице (које су неки аутори: Шафарик, Стојан Новаковић у *Српској библиографији* те и Скерлић у својој *Историји српске књижевности у XVIII веку*) приписивали Орфелину. То су *Наредба синодска о клањању шелу и крви Христовој*, *Оршодоксос омолоџа* и *Каракџа наука о седам џајни*. Остојић поуздано утврђује да поменута дјела нису Орфелинова те показује какав је његов удио у њиховом настанку.

Године 1761. Орфелин у Венецији анонимно штампа своју чувену пјесму *Плач Србији*, и то двојезично: на црквенословенском и на народном. У *Возраженију* протосинђела Кирила Живковића види се да је ова пјесма дјело Орфелиново. Године 1763. Орфелин је написао за свога сина катехизис под насловом *Ајосџолско млеко*. Остојић затим наводи и остале Орфелинове пјесме, закључно са *Мелодијом к њролеђу*, која није датована. У Венецији Орфелин штампа и два уџбеника за латински језик: *Латински Буквар* (1766) и *Первое начаџки латинскаџо језика* (1767). У више извора се наводи да је Орфелин објавио и један календар, по свему судећи за годину 1767. Орфелин је, највјероватније, исте године штампао и словенски Буквар, о коме Вук пише у својим *Писмима Плашону Аџанаџковићу*.

Орфелинове књиге школског садржаја Остојић разматра у посебном поглављу, очигледно због њиховог културноисторијског и просвјетитељског значаја. У првим деценијама друге половине осамнаестог вијека

код православних Срба на подручју Аустрије још увијек нема оригиналних књига које би послужиле за школску употребу. Руске књиге које су надомјештале тај недостатак у првој половини овога вијека, с пристизањем првог интелектуалног нараштаја у другој половини осамнаестог вијека, више нису могле да одговоре својој некадашњој намјени. Орфелин је, истиче Остојић, први наш школски писац у осамнаестом вијеку. Он је 1766. године штампао *Лајтински буквар* те још неколико књига за школску употребу, које су преводи са руског језика. И поводом ових књига, опрезни Остојић наглашава како је Орфелинов допринос у њиховом обликовању тешко утврдити будући да преведене књиге није упоређивао са руским оригиналима. Најважније и најоригиналније Орфелиново школско дјело јесте његов *Словенски буквар*. Слаб успех ученика у школи због коришћења руских буквара мотивисао је Орфелина да састави овај буквар. У тим условима он за тај посао показује солидну филолошку и методолошку спремност. Основна Орфелинова интенција приликом састављања буквара била је да се ондашњи књижевни језик код Срба, црквенословенски руског изговора, изговара и акцентује досљедно, према руском а не српском изговору. Некоректно је са накнадном свијешћу, као што су то чинили критичари *Словенског буквара*, негативно гледати на овај Орфелинов став будући да он, разложно примјећује Остојић, у српску школу, цркву и књижевност није увео руски језик, а један је од првих који је своја дјела намијењена народу писао на народном језику.

Једно од најважнијих својих дјела, *Славено-српски маџазин*, Орфелин штампа у Венецији 1768. године. Да је ово дјело Орфелиново, каже Остојић, свједочи још Хорањи, први и најпоузданији биограф овога писца. Четири године послје изашло је, такође у Венецији, најопсежније Орфелиново дјело, *Житије Петра Великог*, које је аутор потписао; међутим, већи број примјерака, очигледно намијењен за српску публику, штампан је под измијењеним насловом и првом страницом без потписа аутора. Између *Житија Петра Великог* и посљедњих Орфелинових књига, *Вечног календара* и *Искусног њодрумара* (штампаних у Бечу), у периоду од око десет година, он је израдио више својих цртачких и резачких радова. Једно од најопсежнијих Орфелинових дјела, *Књига прошивајивајива римскога*, остало је у рукопису.

Богословске списе Орфелинове Остојић приказује у посебном поглављу. У вријеме Орфелинове младости и интелектуалног стасавања, а то су четрдесете и педесете године осамнаестог вијека, главна „наука“ код православних Срба била је теологија. Богословска литература, која је оставила снажан утицај на Орфелиново образовање, биће до краја живота у средишту његових интересовања. То занимање за ову тематику боље од свега другог потврђује његова библиотека.

Као опрезан и озбиљан истраживач, Остојић се не упушта у анализу Орфелинових списа богословске садржине, препуштајући тај посао стручњацима за ову област. Чак и овим познаваоцима тај посао отежава околност што је тешко утврдити изворе које је Орфелин користио, па самим тим и мјеру његовог ауторства у тим списима, видове прерађивања и прилагођавања, однос према оригиналним дјелима итд. Орфелиновим богословским списима Остојић се бави превасходно зато да би употпунио слику о разноврсном карактеру његове стваралачке личности, као и због тога што се текстови овога садржаја налазе и у другим дјелима Орфелиновим, попут *Маџазина*, па чак и *Искусној њогрумара*. Остојић зато доноси само детаљан опис поменутог необјављеног рукописа под насловом *Књиџа ѡрџив ѡѡсѡѡва римскоѡ*, подвлачећи да и ово дјело показује велику марљивост и богословску обавијештеност свога аутора.

Већ смо рекли да Остојић историјскокњижевним и културноисторијским приступом одређује књижевноисторијски статус и значај Орфелиновог дјела. За статус овога аутора у историји српске културе и књижевности од пресудног значаја била је иновативност његових просвјетитељских идеја и схватања. Орфелинове западне просвјетитељске идеје посебно су до изражаја дошле у *Славено-српском маџазину*, првом српском и јужнословенском књижевном часопису. Издавање *Маџазина* (затим на основу идеја које је у предговору заступао), Остојић сматра једним од најважнијих дјела Орфелинових. Ријеч је о конкретизацији идеја о просвјећивању људи, већој доступности знања ширем кругу потенцијалних читалаца. Поред школа, које више нису искључиво везане за манастире, и наставних садржаја који нису изразито богословског карактера, књиге се јављају као нарочит вид просвјетитељске дјелатности, „орган“ ширења културе и знања. Једно од пресудних питања јесте: Какве треба да буду књиге којима је одређена таква намјена? Биће, прије свега, писане народу разумљивим, а не латинским језиком, усљед чега је круг њихових корисника значајно проширен. Сљедећи важан предуслов је да се мисли излажу кратко, јасно и разумљиво. Из предговора *Маџазина* и његове садржине, закључује Остојић, најбоље се види колико је Орфелина захватио онај покрет који ће средином осамнаестог вијека прожети цијелу Европу. И у овом свом важном послу он се угледао на публикације сличне врсте, нарочито руске, али оно у чему се огледала његова умјешност, као и Доситејева неколико деценија касније, јесте прилагођавање општег програма и садржаја специфичној структури ондашњег српског друштва. Развијен просвјетитељски и реформаторски програм западних друштава, у случају српског народа, морао је бити сведенији, често само на тежњу да се оснивају школе и штампају књиге.

Последње поглавље Остојићеве књиге о Орфелину носи наслов „Популаризовање науке“, и претежно је посвећено *Вечном календару*, који је штампан 1783. године. (Тек на једној страници приказан је *Искусни њодрумар*, књига која је превасходно намијењена виноградарима. Интересантно је да је ова књига, управо због тог свог практичног карактера, до краја деветнаестог вијека доживјела четири издања.) *Вечни календар* важан је за разумијевање Орфелинове позиције у ондашњој српској средини, видљиве у његовим напорима на популаризацији науке и реализацији просвјетитељских идеја. Послије неуспјеха са *Маџазином* – до којег је дошло због преурањености и неразвијености ондашње српске културе – Орфелин је морао трагати за другим видовима за оживотворење својих идеја. Штампачући *Вечни календар*, он је „употребио (...) црквену књигу за разносиоца знања“ (Остојић, 1923, стр. 181) па је теолошким садржајима придружио и оне који нису искључиво тог карактера. Половина *Вечног календара* (средишњи дио) припада физици, што је, како наводи Остојић, новина за ондашње навике српских читалаца. Иако Орфелин у календару не помиње одакле је преузео тај дио, Остојић истраживањем његове библиотеке утврђује да је то школски уџбеник физике, директора цитавске гимназије Рихтера. Вршећи помну компаративну анализу Орфелиновог превода и Рихтерове књиге, Остојић утврђује колико је преводилац морао да своје просвјетитељске интенције саображава са очекивањима српских читалаца. Један примјер за овај Орфелинов поступак довољно је упечатљив: умјесто наслова „Наука о природи“ он се опредјељује за теолошки наслов „О стварању свијета“. Иначе, Остојић се бави и другим, веома детаљним поређењима Орфелиновог превода и Рихтерове књиге.

У приказивању Орфелинових изразито литерарних дјела, поезије и *Житија Петра Великог*, Остојић у свој књижевноисторијски приступ, поред биографског, историјскокњижевног, културноисторијског и компаративног, укључује и неке елементе естетичко-критичког метода.

Књижевни рад Орфелин је започео поезијом, којом се бавио отприлике осам година. Остојић наводи све Орфелинове пјесничке радове: *Плач Србији* (1761) у двије верзије, *Песму о косовском боју* (1762), наредне двије године помињу се његови пјеснички преводи, док је рад на поезији Орфелин завршио пјесмом *Мелодија к њролећу* (1765). Да би сагледао књижевноисторијску вриједност Орфелинове поезије, аутор најприје освјетљава културни и духовни контекст у којем она настаје. У вријеме када Орфелин пише своје стихове, напомиње Остојић, код православних Срба умјетничке поезије уопште није било, а могло би се чак рећи ни умјетничке литературе, што он објашњава непостојањем образованих читалаца; малобројни писмени људи су своје потребе задовоља-

вали преводима, а већина становништва усменом поезијом. За пјесника Орфелина Остојић каже да је „руски ученик“, „имитатор руског старијег стихотворства“. Орфелин, пише Остојић, с обзиром на своју доминантну вокацију, која је више нагињала ка практичним вјештинама, није могао српској поезији дати нови правац, стога његове заслуге ту не треба ни тражити. И поред тога, на сиромашном пољу српске поезије осамнаестог вијека Орфелин није без заслуга: „[...] он је форму коју је затекао усавршио, дао јој нову садржину, већином домаћу, те је постао главни представник руског правца којим започиње нова српска књижевност“ (Остојић, 1923, стр. 95).

Највећу пажњу Остојић усредсређује на, према његовом мишљењу, не само најзнатнију Орфелинову пјесму него и најбољу пјесму српске књижевности осамнаестог вијека, под насловом *Плач Србији*. Истичући Орфелиново версификаторско умијеће и коректност форме ове пјесме, Остојић је по вриједности ставља испред Доситејеве пјесме *Воспани Србије*, са којом има много сличности. Поредиши двије варијанте Орфелинове пјесме „Плач Србији“ Остојић закључује: „У опће тешка, одвећ извештачена форма схоластичке руске поезије беше велика сметња развитку наше поезије. Она није никако одговарала природи нашег језика и морала би пасти, све и да је није сузбила класична версификација (као што знамо, и ова је после устукнула испред српских народних и са запада позајмљених облика)“ (Орфелин, 1923, стр. 100).

Најобимније и најзначајније Орфелиново дјело јесте *Житије Петра Великог*. Готово четвртину књиге Тихомир Остојић посвећује детаљној анализи ове књиге. Већ и њен обим – иако квантитет Остојић не узима као вриједносни критеријум – представља значајан подвиг у једној култури у којој се тек конституише ново књижевно раздобље.

И овом Орфелиновом дјелу аутор приступа на исти начин као и његовој поезији: функционалним обједињавањем компаративног и естетичко-критичког метода. Остојић се прилежно бави изворима које је Орфелин користио а који су наведени на крају друге књиге: то су мемоари домаћих и страних савременика Петра Великог, његове биографије, књиге о историји Русије; од архивског материјала само збирка указа руског владара у периоду 1714–1725. Међутим, показује Остојић, Орфелин је користио и дјела која не наводи у списку коришћене литературе. Како Орфелиново дјело о Петру Великом нема научни карактер, Остојић сматра непотребном анализу коришћених извора и упоређивање Орфелиновог дјела са њима. За њега је *Житије Петра Великог* књижевно-историјско дјело, значајно као документ о образованости свога аутора који стоји на почетку нове српске књижевности: „Вреди да се уопће сазна како је оно постало, на основу каквог материјала је израђено и колики степен књижевне ерудиције оно показује“ (Остојић, 1923, стр. 160).

Орфелин се, онолико колико су му дозвољавали његово знање и спрема, критички односио према својим изворима; на који начин, Остојић то показује наводећи неколико примјера. Међутим, Орфелин није историчар, он не познаје критички метод, тако да су његове резерве према изворима које је консултовао далеко од методичности и систематичности. С друге стране, у своје дјело о Петру Великом он је уносио анегдоте, приче, нагађања, што потврђује његов литерарни карактер.

Структуру Орфелинове књиге једним дијелом одредио је хоризонт очекивања потенцијалних (малобројних) српских читалаца онога времена. То Остојић показује испитивањем унутрашње структуре и ауторових најзаступљенијих поступака. Остојић најприје наводи епску опширност и „објективно ређање факата место краткоће и резоновања“ (Остојић, 1923, стр. 165), затим уткивање у текст писама, бесједа, прогласа, манифеста итд. По свим овим поступцима Орфелин се приближава моделу научно-популаризованих форми казивања.

*

Остојићева књига *Захарија Орфелин: живоћ и рад му* и данас је значајна за проучавање нашег писца из 18. вијека. Да је Остојић ову књигу успио завршити, њен значај би био неупоредиво већи, а могла би се оцијенити и на релевантнији начин. На празнине у књизи, које је ваљало попунити новим истраживањима, указивао је и сам Остојић. Коначни суд о Орфелиновом разноврсном и по много чему специфичном дјелу био би далеко поузданији да су се његови школски и богословски радови те *Славено-српски маџазин* могли упоредити са изворима које је користио⁶. Ђоровић је, на примјер, добро уочио да поглавље о *Маџазину* не садржи све оно што је о тој публикацији имао да каже Остојић. Да се враћао овој књизи, овај књижевни историчар би кориговао своје тврдње о изворима на које се угледао и које је користио састављач ове публика-

⁶ Остојић је у више наврата писао о првом српском књижевном часопису. Најприје у књизи *Српска књижевност од Велике сеобе до Доситеја Обрадовића*, у поглављу под насловом „Периодична књижевност“. Потом у тексту „Почетак периодичне књижевности у Срба“ те у обимном раду „О аутору и узору Славено-србског маџазина од 1768. год.“ (Уп. Остојић, 2018). Поуздана сазнања о поријеклу појединих текстова у *Маџазину*, и о односу његовог уредника према тим предлошцима, изнесена у посљедњем наведеном раду, Остојић није унио у поглавље књиге *Захарија Орфелин: живоћ и рад му*, посвећено јединој свесци првог српског књижевног гласила. Заслугама Тихомира Остојића, Павла Поповића, Мирјане Бошков и, у новије вријеме, Монике Фин, утврђено је поријекло већине прилога које је Орфелин уврстио у *Славено-српски маџазин*. Истраживања Монике Фин значајна су због тога што поред руских узора указују и на италијанске часописе који су нашем аутору вјероватно послужили као узор (Уп. Фин, 2014).

ције, а које је, исправљајући Остојића, навео Павле Поповић у тексту „О изворима *Славено-србској маџазина* од 1768“ (Уп. Поповић, 2000). Иако књизи *Захарија Орфелин: животи и рад* му недостаје завршни суд о обрађиваном писцу, Остојић је тај суд експлицитно изнио у више других својих књига и радова, посебно инсистирајући, поред свега другог, на просвјетитељском карактеру Орфелиновог дјела и његовом доприносу утемељењу културног модела на којем ће бити заснована нова српска књижевност.

ЛИТЕРАТУРА

- Орфелин, З. (1970). *Петар Велики*. Београд: Просвета.
- Остојић, Т. (1896). Препорођај наше књижевности. *Летопис Матице српске*, књига 187, 280–296. Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (1905). *Српска књижевност од Велике сеобе до Досијеја Обрадовића*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.
- Остојић, Т. (1907). О Јовану Ст. Поповићу. *Летопис Матице српске*, свеска 241, 1–22. Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (1918). *Студије о Бранку Радичевићу*. Загреб: Југословенска академија знаности и умјетности.
- Остојић, Т. (1923). *Захарија Орфелин: животи и рад му*. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.
- Остојић, Т. (1923). *Историја српске књижевности*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Остојић, Т. (2002). *Досијеј Обрадовић у Хојову* (фототипско издање). Нови Сад: Матица српска.
- Остојић, Т. (2018). *Пишања српске књижевности XVIII и XIX века*. Ново Милошево: Банатски културни центар.
- Поповић, П. (2000). *Нова књижевност 1*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Скерлић, Ј. (1966). *Српска књижевност у XVIII веку*. Београд: Просвета.
- ССМ (2018). *Славено-српски маџазин*. Превео Боривој Чалић, приредио Душко Певуља. Бањалука: Центар за српске студије.
- Ђирковић, С. (2013). *Библиотека Захарије Орфелина: Библиографија*. Београд: Православни богословски факултет.
- Ђоровић, В. (1923). Напомена. У: *Захарија Орфелин: животи и рад му*, 5–6. Београд: Српска краљевска академија наука и уметности.

- Фин, М. (2014). Орфелинов Славено-сербски Магазин и венецијанска периодика XVIII века. У: *Зборник Матице српске за славистику*, број 86, стр. 185–201.
- Хорањи, А. (2001). Захарија Орфелин. Превео Боривој Чалић. У: *Љетопис српској културној друштва „Просвјета“*, 495. Загреб: Просвјета.
- Шафарик, П. Ј. (2004). *Историја српске књижевности*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска.

Duško Pevulja

THE HARBINGER OF DOSITEJ OBRADOVIC
Tihomir Ostojic on Zahari Orfelin

Summary

The article deals with the contributions of the literary historian Tihomir Ostojic dedicated to the life and work of Zacharias Orfelin. In addition to the works dealing with various aspects of the works of this diverse creator, special attention is dedicated to Ostojic's book *Zahari Orfelin: Life and Work*, which represents the crowning of his many years of dealing with the most important predecessor of Dositej Obradović. Ostojic did not publish the book that is the synthesized research of Orfelin's work, and after his death, a historian called Vladimir Corovic did it instead. Ostojic's book on Orfelin has not lost any importance even today, while everything that this literary historian has written about the editor of the Slav-Serbian magazine has irreplaceable value for the recognition of his creative character. Ostojic's research on Orfelin's work is divided into several directions, in which the following questions are: the determination of authorship for the work that Orfelin did not sign, the search for the patterns he had seen and the sources he used, the illumination of literary features of Orfelin as a writer, and the determination of his literary-historical status.

Key words: Zahari Orfelin, Tihomir Ostojic, literary-historical status, sources and models, Orthodox enlightenment